

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM
VAZIRLIGI NIZOMIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT**

PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

TARIX FAKUL‘TETI

“MILLIY G‘OYA VA MA‘NAVIYAT ASOSLARI” KAFEDRASI

“Milliy g‘oya , ma‘naviyat asoslari va huquq ta‘limi” yo‘nalishi

301-guruh talabasi

Kozimova Ziyodaning

BUGUNGI DUNYONING MAFKURAVIY MANZARASIDA

MA‘NAVIYATGA EHTIYOJ

mavzusidagi

REFERAT

Ilmiy rahbar:_____ U. Nigmanova

Kafedra mudiri_____ M.Sobirova

TOSHKENT 2015

Reja:

KIRISH

I-BOB. BUGUNGI DUNYONING MAFKURAVIY MANZARASI VA UNI TAHLIL ETISH ZARURIYATI

1. “Globallashuv” tushunchasi, mazmun va mohiyati
2. Bugungi dunyoning mafkuraviy manzarasi

II-BOB. GLOBALLASHUV SHAROITIDA MA’NAVIYATGA EHTIYOJNING ORTIB BORISHI

1. Globallashuv sharoitida ma’naviyat
2. Jahon maydonlarini mafkuraviy bo‘lib olishga urinishlar
3. Markaziy Osiyo mintaqasidagi mafkuraviy jarayonlar

XULOSA

FOYDALANILGAN ADABIYotLAR ROYHATI

KIRISH

Mavzuning dolzarbligi. Xalqimiz o‘zining asriy orzusi bo‘lmish milliy mustaqillikni qo‘lga kiritdi. Mustaqillik tufayli tobe‘lik va qaramlikdan ozod bo‘lgan davlatimiz ichki va tashqi siyosatda hech kimning aralashuvi, tazyiqi va ko‘rsatmalarisiz xalq manfaatlarini ko‘zlab ish yuritmoqda. Mustaqillik xalqimizga yurtimizning bebaho yer osti va yer usti boyliklariga chinakamiga egalik qilish huquqini berdi. Uzoq yillar davomida xalqimizning ma‘naviyati tutqinlikda ushlandi, qadriyatlari paymol qilindi. Mustabid mafkuraning ma‘shum siyosati oqibatlarini xususida fikr bildirar ekan Prezidentimiz shunday yozadi: “Men shuni aytishim kerakki, bizga zarba bo‘lib tushgan eng og‘ir tanglik iqtisodiy emas, balki ma‘naviy tanglikdir. Asrlar mobaynida qaror topgan ahloqiy-ma‘naviy qadriyatlarni g‘oyaviy qarashlarga qurbon qilish oqibatlarini bartaraf etish iqtisodiyotni tartibga keltirishdan ko‘ra ancha mashaqqatli bo‘ladi”¹. Yurtimiz istiqboligina boy madaniy-ma‘naviy merosimizdan, buyuk ajdodlarimiz yaratgan ma‘naviyat chashmalaridan bahramand bo‘lishimiz uchun keng yo‘l ochdi. Mustaqillik xalqimizning ozodlikka, adolatli jamiyat qurishga bo‘lgan orzu-umidlarini chinakam ro‘yobga chiqishini ifoda etmoqda. “Bizning xalqimiz sabr-bardosh, yaxshilik, osoyishtalik, boshqa xalqlarga nisbatan xayrixohlik ruhida tarbiyalangan. Bu xalq bugun bizdan himoya talab qilyapdi, tinch-totuv hayot, og‘ir mehnatiga yarasha turmush sharoitlarini talab qilyapdi. Bu–haqqoniy talabdir”². Mustaqillikni qo‘lga kiritganimizdan keyingi o‘tgan qisqa bir davr ichida respublikamizda demokratik, adolatli va huquqiy davlatchilikni shakllantirish, xalqimizning farovonligini ta‘minlash, uning ma‘naviy-ruhiy poklanishi va tiklanishi uchun zarur bo‘lgan barcha shart-sharoitlar vujudga keltirilmoqda. Lekin bu yutuqlar ijtimoiy-siyosiy, ma‘naviy-ma‘rifiy sohada muammolar yo‘q, hammasi hal etildi degani emas. Prezidentimiz ta‘kidlaganidek, bugun biz tez surhatlar bilan o‘zgarib borayotgan, insoniyat hozirga qadar

¹Karimov I.A. O‘zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida –T.: O‘zbekiston. 2011, 26-bet.

²Karimov I.A. O‘zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida –T.: O‘zbekiston. 2011, 26-bet.

boshidan kechirgan davrlardan tubdan farq qiladigan o‘ta shiddatli va murakkab bir zamonda yashamoqdamiz. Davlat va siyosat arboblari, faylasuflar va jamiyatshunos olimlar, sharhlovchi va jurnalistlar bu davrni turlicha ta’riflab, har xil nomlar bilan atamoqda. Kimdir uni yuksak texnologiyalar zamoni desa, kimdir tafakkur asri, yana birov yalpi axborotlashuv davri sifatida izohlamoqda³.

Birinchiidan, demokratiya, demokratik qadriyatlar eksporti. Ma’lumki, og‘ir sanoati rivojlangan G‘arb mamlakatlari tobora murakkablashib borayotgan energiya tanqisligi masalasini ta’minlash ilinjida energetik imkoniyatlari yuqori mamlakatlarga, Shimoliy Afrika, Yaqin Sharq, xususan Markaziy Osiyoga ko‘z tikmoqdalar.

Ikkinchiidan, islomni obro‘sizlantirishga urinishlar. Turli siyosiy kuchlar aholining Sovet hokimiyati yillarida asl islom ma’rifatidan uzilib qolganidan foydalanib, yoshlarning ma’lum qismiga vahhobiylik g‘oyalari sof islom g‘oyalari sifatida singdirishga urinmoqdalar.

Uchinchiidan, ma’naviy anarxiya. Jahonda faoliyat ko‘rsatayotgan turli siyosiy kuchlar maxsus xizmatlarning moliyaviy mablag‘lari yordamida rivojlanayotgan, ayniqsa, katta iqtisodiy va energetik imkoniyatlarga ega bo‘lgan mamlakatlarda, xususan O‘zbekistonda, ma’naviy boshboshdoqlikni vujudga keltirishga intilmoqdalar.

To‘rtinchiidan, informatsion urush. Bizning davrimizga kelib, informatsiya u yoki bu guruhning manfaatlarini ifodalovchi, shu manfaatlarni amalga oshirish uchun real shart-sharoit yaratuvchi kuchga aylandi.

Kurs ishining maqsadi: Bugungi dunyoning mafkuraviy manzarasida ma’naviyatga ehtiyoj ortib borishi jarayonlari, uning xususiyatlarini tadqiq etish hisoblanadi.

Kurs ishining vazifalari: Mazkur ish o‘z oldiga quyidagi vazifalarni qoygan:

- Globallashuv tushunchasi, mazmun va mohiyati tahlil etish;

³Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch – T.: Ma’naviyat, 2008, 3-bet.

- bugungi dunyoning mafkuraviy manzarasi o'rganish;
- Globallashuv sharoitida ma'naviyat masalasini tahlil etish;
- Jahon maydonlarini mafkuraviy bo'lib olishga urinishlar, ularning namoyon bo'lish shakllarini o'rganish
- Markaziy Osiyo mintaqasidagi mafkuraviy jarayonlarni tahlil etish.

I-BOB. BUGUNGI DUNYONING MAFKURAVIY MANZARASI VA UNI TAHLIL ETISH ZARURIYATI

1. “Globallashuv” tushunchasi, mazmun va mohiyati.

Jamiyat yuksak darajada rivojlanmasin uning ehtiyojlari ham shunchalik oshib boradi. U bugun kechagiga qaraganda, ertaga esa undan-da ko‘proq yaxshi yashashga, moddiy-ma‘naviy barkomollikka ershishga va farovon hayot kechirishga intiladi. Lekin insoniyatning yuksak darajada to‘kin, farovon yashashini ta‘min etuvchi tabiiy-geografik omillar inson xohish istagicha emas, balki o‘z holicha mavjud. Bu omillar farovon turmushning o‘ziga xos muhim sharti bo‘lib, yer yuzida davlatlar, saltanatlar tashkil topganidan beri bu borada ustunlik qilish uchun, o‘ziga xos qulayliklarga erishish uchun kurashlar muttasil davom etib kelmoqda. Aslida bu insoniyat taraqqiyotining mazmuni, uning hayot kechirish qonuniyati va falsafasi hisoblanadi. Bir qaraganda bunday intilish tabiiy hisoblanadi.

Muammo, ana shu intilishlarda moddiy manfaatdorlikka bo‘lgan intilish bilan ma‘naviyatni unga mos ravishda rivojlantirishga bo‘lgan zaruriyat o‘rtasidagi muvozanatning yo‘qolib borishida namoyon bo‘lmoqda. Buni yuksak darajada taraqqiy qilgan mamlakatlar o‘zlarining ulkan intellektual salohiyatlari bilan fan, texnika va texnologiyaning eng zamonaviy turlarini yaratib, ular vositasida mintaqalarda mavjud bo‘lgan xom-ashyo resurslarini qo‘lga kiritishning eng jirkanch uslublaridan foydalanib, ana shu mintaqa xalqlarini avvalo moddiy jihatdan qaram qilish, hamda bu omil vositasida ularni o‘ziga xos ma‘naviyatini ham barbod qilish yo‘li bilan uning o‘rniga o‘zlarining ma‘naviyatini ommaviylashtirishga bo‘lgan urinishlarida namoyon bo‘layotganligida ko‘rish mumkin.

Albatta, ana shu yaratilayotgan fan, texnika va texnologiya bir tomondan butun insoniyatning aql –zakovatining mevasi va yer kurrasida yashayotgan barcha xalqlar manfaatlariga xizmat qilmoqda, ikkinchi tomondan esa, ulardan foydalanishdagi tengsizlik, ya‘ni unga ega bo‘lmaganlarning ustidan hukmron bo‘lishga intilishlari, insonlar, millatlar va xalqlar o‘rtasidagi munosabatlarda kim

moddiy jihatdan baquvvat bo'lsa, boshqalar unga "itoatkor" uning ma'naviyatini "qabul qilishga" "majbur" degan tamoyilining yuzaga kelayotganligi insoniyat aql-zakovati yuksak darajasiga ko'tarilgan sharoitdagi ma'naviy qashshoqlashuvning jirkanch ko'rinishi sifatida namoyon bo'lmoqda. Albatta, rivojlangan mamlakatlar tomonidan yaratilayotgan yuksak texnologiyalar, ta'lim-tarbiya tizimi, fan sohasidagi kashfiyotlar o'zi yaratilgan joydagi tub xalq ma'naviyati zaminiga qurilgan bo'lib, o'ziga xos mentalitetni aks ettiradi. Ushbu jihatlar bu texnologiyalarning ommalashuvida ham o'z ta'sirini saqlab qoladi. Bu jarayonning yuzaga kelishiga va avj olishiga jahon miqyosida sodir bo'layotgan globallashuv o'zining ta'sirini o'tkazmoqda. Uning insonlar, millatlar, xalqlar va mamlakatlar hayotiga o'tkazayotgan salbiy ta'sirlari bugunning o'zida turli sohaning ko'pchilik mutaxassislarini tashvishga solmoqda. Ular hech bo'lmaganda insonlar va millatlarning sofliqini saqlab qolishning imkoniyatlarini izlab topish dolzarb muammolardan biriga aylanayotganligini ta'kidlamogdalar. Millat keng ma'nodagi ma'naviyati, ruhiyati va mentaliteti bir xil bo'lgan insonlar uyushmasidan iborat bo'lgan ijtimoiy borliq hisoblanadi. Ayni paytda u jahonda mavjud bo'lgan go'zalliklarning gul toji va ma'naviy boyligidir. Uning o'zligidan mahrum bo'lishi oxir oqibatda butun insoniyatning manqurtlashuviga olib keladi. Istiqbolda bu jarayonning oldi olinmas ekan u insoniyat taraqqiyotni yana chuqur inqirozga olib boradi -deganidir. Shuning uchun ham, ayniqsa keyingi paytga kelib globallashuv tushunchasi va uning jamiyat hayotining turli sohalaridagi ijobiy va salbiy tomonlari haqida turli yo'nalishlarda ilmiy tadqiqot olib borilmoqda.

Globallashuvning davlatlarning, turli millatning mustaqil subyekt sifatida saqlanib qolish jarayoniga o'tkazayotgan salbiy ta'siri bugunning o'zida sezila boshladi. U ijtimoiy-siyosiy tizimlarning, ularning iqtisodiy hayotini, milliy-ma'naviy qadriyatlarini yemirmoqda va shu yo'l bilan millatni o'z domiga tortmoqda. Bu jarayonning oldini olish, hech bo'lmaganda uning oldiga to'siq qo'yish yo'llari, imkoniyatlari va vositalarini izlab topish hamda ulardan samarali foydalanish strategiyasini ishlab chiqish barcha fan yo'nalishidagi tadqiqotchilar

oldida turgan dolzarb vazifalardan birini tashkil qiladi. Buning uchun eng avvalo, “Globallashuv” tushunchasi uning ma’no-mazmunini tushunib yetish zarur bo’ladi. XXI asr boshlariga kelib dunyo mamlakatlari o’rtasida ijtimoiy hayotning turli sohalaridagi o’zaro ta’sir shu qadar kuchayib ketdiki, bu jarayondan chetda qola olgan birorta ham davlat yo’q, deb to’la ishonch bilan aytish mumkin. Xattoki, xalqaro tashkilotlardan uzoqroq turishga intilayotgan, ularga a’zo bo’lishni istamayotgan mamlakatlar ham bu jarayondan mutlaqo chetda emas. Globallashuv shunday jarayonki, undan chetda turaman, degan mamlakatlar uning ta’siriga ko’proq uchrab qolishi mumkin. “Globallashuv jarayoni hayotimizga tobora tez va chuqur kirib kelayotganining asosiy omili va sababi xususida gapirganda shuni obyektiv tan olish kerak – bugungi kunda har qaysi davlatning taraqqiyoti va ravnaqi nafaqat yaqin va uzoq qo’shnilar, balki jahon miqyosida boshqa mintaq va hududlar bilan shunday chambarchas bog’lanib boryaptiki, biron mamlakatning bu jarayondan chetda turishi ijobiy natijalarga olib kelmasligini tushunish, anglash qiyin emas”⁴.

Globallashuvning jahon mamlakatlarga o’tkazayotgan ta’siri ham turlicha. Bu hol dunyo mamlakatlarining siyosiy, iqtisodiy, axborot, ma’naviy salohiyatlari qanday ekani bilan bog’liq. Dunyoda yuz berayotgan shiddatli jarayonlarning har bir mamlakatga o’tkazayotgan salbiy ta’sirini kamaytirish va ijobiy ta’sirini kuchaytirish uchun shu hodisaning mohiyatini chuqurroq anglash, uning xususiyatlarini o’rganish lozim. Bu hodisani chuqur o’rganmay turib unga moslashish, uning yo’nalishini tegishli tarzda o’zgartirish mumkin emas. Globallashuv yana shunday jarayonki, uni chuqur o’rganmaslik, undan foydalanish strategiyasi, taktikasi va texnologiyasini ishlab chiqmaslik mamlakat iqtisodi va madaniyati, ma’naviyatini tog’dan tushayotgan shiddatli daryo oqimiga boshqaruvsiz qayiqni topshirib qo’yish bilan baravar bo’ladi.

Mustaqillik davrida mamlakatimiz olimlari o’tkazgan va o’tkazayotgan tadqiqotlarga e’tibor beriladigan bo’lsa bu sohadagi ishlar endigina boshlanayotganini guvohi bo’lamiz. Albatta, bu jarayon xususida, uning mohiyati

⁴ Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat-yengilmas kuch. – T.: Ma’naviyat, 2008 yil, 77-bet

to'g'risida, undan ko'zlangan maqsadlar to'g'risida, bu rayonni amalga oshuvini ta'minlaydigan vositalar, usullar xususida chuqur ilmiy-nazariy bilimga ega bo'lish muhim ahamiyat kasb etadi. Va bu ilmiy – nazariy asoslardan olib borilayotgan ma'naviy ma'rifiy sohadagi siyosatning yo'nalishlarini ishlab chiqishda foydalanish zarur. Har qanday siyosat, jumladan iqtisodiy siyosat va ma'naviyat sohasidagi siyosat ham ilmiy asosga ega bo'lgandagina muvaffaqiyat keltirishini nazarda tutsak, bu masalada olimlarimiz siyosatchilarimizga yetarli ko'mak berishlarini e'tirof etishga to'g'ri keladi. Mamlakatimizning jahon maydonida olib borayotgan siyosati ko'proq samara va muvaffaqiyat keltirishini istasak, globallashuvning mohiyati, yo'nalishlari, xususiyatlarini chuqurroq tadqiq va tahlil qilish zarur. Aynan shu jarayonni chuqurroq tahlil etish orqali siyosatchilarning to'g'ri yo'l tanlashi va qarorlar qabul qilishi uchun imkoniyat yaratish mumkin.

Globalashuv - turli mamlakatlarning, xalqlarning jamiyat hayotining siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy sohalaridagi o'zaro ta'siri va bog'liqligining keskin kuchayishidir.

2. Bugungi dunyoning mafkuraviy manzarasi. Bugungi dunyoning mafkuraviy manzarasi.

Insoniyat yashayotgan ona zaminning biologik, fizik, tabiiy-geografik imkoniyatlari, iqlimi, zahiralari, ularning joylashuvi turlicha bo'lib insonning xohish irodasiga bog'liq emas. Uni insoniyat o'z hoxishiga asosida o'zgartira olmagan, albatta. Lekin son unga egalik qilish borasida o'zining bir necha ming yillik tarixi davomida doimiy kurashib keldi: davlatlar tashkil etildi, saltanatlar tashkil etildi, harbiy ittifoqlar tashkil etildi. Bu jarayon to'xtovsiz harakat, mehnat, jangu-jadallar asosida yuz berib keldi. Oldiniga dunyoni yirik mamlakatlar o'z manfaatlarini doirasida bo'lib olishga, keyin esa bo'lib olingan dunyoni qayta bo'lib olishga harakat qilishdi. O'tgan asrning o'zida ikki bor jahon urushi bo'lib o'tdi. Jamiyat hayoti rivojlanganisari, murakkablashgani sari uning ehtiyojlari gurkirab o'smoqda: iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy, madaniy, ma'naviy, diniy, axborot va sh.k. Jamiyat vujudga kelibdiki, unda yashayotgan xalqlar ona zaminning unumdor

yerlariga, tabiiy zahiralarga ko'proq egalik qilishga harakat qilishadi, kuchli markazlashgan davlatlar, saltanatlar tuzishga, o'zlarining huquqiy-siyosiy tizimlarini mutloqlashtirishga harakat qilishadi, harbiy-siyosiy bloklar tuzishgan, diniy tashkilotlar, ordenlar, mazhablar o'zlari e'tiqod qilayotgan dinining kengroq makonda tarqalishiga zo'r beradi. Natajada ular kurashga o'tlanishadi, o'z manfaatlariga xizmat qiladigan dasturlar, geostrategiya ishlab chiqishadi, uni amalga oshiradigan siyosatni yo'lga qo'yishadi, bu xatti-harakatlarini ta'sirchanligini, qo'llab-quvvatlanishini ta'min etuvchi o'z mafkuralarini yaratishadi.

XXI asr bo'sag'asiga kelib dunyoning siyosiy manzarasi tubdan o'zgardi, ikki qutbli dunyo barxam topdi, nisbiy muvozanat buzildi. Dunyodagi ikki qutbning biri bo'lgan sobiq sotsialistik lager tarqalib ketdi. SSSR deb atalmish davlat o'tmishga aylandi. Bu davlatning o'rniga mustaqil mamlakatlar yuzaga keldi. Lekin, ming afsuski, hozirgi vaqtda dunyoning mafkuraviy manzarasida turli vositalar orqali o'z ta'sir doirasini kengaytirishga intilayotgan tojovuzkor millatchilik, shovinizm, neofashizm, irqchilik, diniy ekstremizm kabi siyosiy kuchlar va oqimlar bor. Bugungi kunda nafaqat inson ongini, balki qalbini xam egallash mafkuraviy kurashning bosh maqsadidir. Natijada dunyoda inson qalbi va ongini egallash uchun kurash tobora kuchayib bormoqda. Bu xol bugungi kunda dunyonining mafkuraviy manzarasini belgilab bermoqda.

Jamiyat hayoti rivojlangani, murakkablashgani sari unga qiyofa baxsh etuvchi dunyoning mafkuraviy manzarasi ham murakkablashib, o'zgarib kelgan. Mavzuga doir adabiyotlar tahliliga e'tibor bersak mazkur tushunchaga berilgan quyidagi ta'riflarni guvohi bo'lamiz. Dunyoning mafkuraviy manzarasi-jahonda ro'y berayotgan g'oyaviy jarayonlar, mavjud mafkura shakllari, ularning mohiyati, maqsadlari va o'zaro munosabatlari bilan bog'liq holat, xususiyat va faoliyatini yaxlit tarzda aks ettiruvchi tushuncha⁵. Dunyoning mafkuraviy manzarasi tushunchasi muayyan davrda jahon davlatlari va xalqlari, yer yuzining turli

⁵Ma'naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug'ati. –T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2009. 145-146 b

mintaqalari va hududlarida mavjud bo'lgan xilma-xil g'oya va mafkuralar, ta'limot va nazariyalar, siyosiy doktrinalar, shu sohada ro'y berayotgan g'oyaviy-mafkuraviy jarayonlar, mazkur masalaga bog'ishlangan qarashlar, ma'lumotlar va dalillarda aks etgan bilimlar majmuini ifodalaydi. Jahonda ro'y berayotgan g'oyaviy jarayonlar, mavjud mafkura shakllari, ularning mohiyati, maqsadlari va o'zaro munosatlari bilan bog'liq holat, xususiyat va faoliyatni yaxlit tarzda aks ettiruvchi tushuncha⁶. Shunday ekan dunyoning mafkuraviy manzarasi tushunchasi muayyan davrda jahon davlatlari, xalqlari, turli uyushmalari tomonidan iqtisodiy, siyosiy, madaniy, mafkuraviy sohalarda o'z manfaatlarini himoya qilishga intilishilari bilan bog'liq jarayonni ifoda qiluvchi xatti-harakatlar, olib borilayotgan siyosiy faoliyat, uning ta'sirchanligiga xizmat qiluvchi mafkuralar, siyosiy doktrinalar, ta'limot va nazariyalar, uning zaminida ro'y berayotgan g'oyaviy-mafkuraviy jarayonlar majmuini ifodalaydi. Aytib o'tilganidek, "sovuq urush" ning tugashi bilan dunyo ko'pchilik kutganidek tinch bo'lib qolgani yo'q. Ikki qutbli tizim barham topgach yangi ko'p qutbli dunyoning barham topishi qiyinchilik bilan kechmoqda. Kurashuvchi tomonlar, ularning soni, manfaatlari, kurash olib borish strategiyasi, usul va vositalari o'zgardi. Shu bilan birga hozirgi vaqtda turli ta'sir etish vositalari orqali jahonda o'z ta'sir doirasini kengaytirishga intilayotgan siyosiy kuchlar va harakatlar ham ko'pchilikni tashkil etadi. Agressiv millatchilik, shovinizm, neofashizm, terrorizm mafkuralari shular jumlasidandir. Shu bois dunyoda inson qalbi va ongi kurash har doimgidanda kuchayib muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu xolatlar bugungi dunyoning mafkuraviy manzarasini belgilab bermoqda. G'oya, mafkura, targ'ibot sohasiga doir bilimlarni, o'z navbatida inson ongi va qalbiga ta'sir etishning turli xil vositalari, targ'ibot usullarining takomillashib borishi bilan dunyoning mafkuraviy manzarasi atamasi ham mazmunan boyib, kengayib, murakkablashib boradi. Dunyoning mafkuraviy manzarasi keng ma'no, serqirra mazmunga ega bo'lib, muayyan davr kishilarining tafakkur tarzi va fikrlash uslubini, davlatlar va turli xalqlarning o'zaro

⁶ Nazarov Q. G'oyalar falsafasi. Toshkent "Akademiya"-2011. 256-b

munosabatlari, taraqqiyot modellari va tamoyillarini belgilaydigan aniq bilimlarni o‘zida ifoda etadi.

II-BOB. GLOBALLASHUV SHAROITIDA MA’NAVIYatGA

EHTIYOJNING ORTIB BORISHI

1. Globallashuv sharoitida ma’naviyat.

XX asr oxiri - XXI asr boshlariga kelib globallashuv jarayonlari yanada avj oldi, zamonaviy axborot texnologiyalarining bemisl rivoji va yagona jahon axborot maydonining shakllanishi bu jarayonning yangi bosqichga ko‘tarilishiga “sivilizatsiyalararo muloqotning yangicha sifat kasb etishi”ga olib keldi.

Jamiyat hayotining turli sohalarida keskin namoyon bo‘lishi siyosatga doir ilmiy adabiyotlarida “globallashuv fenomeni” deb nomlanmoqda. “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch” kitobida bu hodisa oddiy qilib “hayot sur‘atlarining beqiyos darajada tezlashuvi” deb tushuntiriladi¹. Albaatta, bu jarayondan ma’naviyat ham chetda qolgani yo‘q. Bashariyat taraqqiyotidagi bunday o‘zgarishlarni uzil-kesil “yaxshi” yoki “yomon” deb, salbiy yoki ijobiy hodisa sifatida baholab bo‘lmaydi. Kitobda yozilganidek, “ Har qanday taraqqiyot mahsulidan ikki xil maqsadda – ezgulik va yovuzlik yo‘lida foydalanish mumkin”. Ma’naviyat borasida gap ketganida ba‘zan globallashuvning faqatgina eng asosiy jihatlari va yo‘nalishlarini ham qamrab olish qiyin. Ma’naviyatni ham bir uyga to‘plangan boylikka qiyoslasak, tashqaridan kirayotgan shamol uy ichidagi narsalarni ostin-ustun qilib tashlashini hech bir xonadon sohibi istamaydi. Huddi shu kabi biz ham yot g‘oyalar, oqimlar va mafkuralar ma’naviyatimizga vayronkor ta’sir o‘tkazishiga qarshi himoya choralari ko‘rishimiz tabiiy. Chetdan o‘tkaziladigan mafkuraviy ta’sirga qarshi himoya choralari ko‘rishdan avval qanday ta’sirlarni ma’qullash lozimu, qandaylarini rad etish kerakligini aniqlab olish lozim. Hozirgi kunda birorta ham milliy ma’naviyat yo‘qki, u boshqa xalqlar ma’naviyatidan to‘la holi bo‘lsa. Hatto, Avstraliya chakalakzorlari, Afrika savannalari va Janubiy Amerika changalzorlarida turmush kechirayotgan qabilalar ham qo‘shni qabilalar va zamonaviy tamaddun ta’sirini o‘zida his qilib turadi.

¹ Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma’naviyat, 2008 yil, 111-bet.

Qolaversa tarixni tahlil qilish boshqa xalqlar ma'naviyatidan bahramand bo'lgan xalqlar ma'naviyati yuksakliklarga ko'tarilgandan guvohlik beradi.

Markaziy Osiyo xalqlari madaniyati va ma'naviyati ham Sharq va G'arbni tutashtirgan karvon yo'llarida joylashgani sababli ham Sharq, ham G'arb madaniyatidan bahramand bo'lgan. Muhimi shundaki, xalqimiz G'arb va Sharq ma'naviyatidan bahramand bo'lib ularning ijobiy tomonlarini o'zlashtiribgina qolmay, ularga ijodiy yondashib yangi cho'qqilarga ko'tarishdi. Bu fikrning tasdig'ini ma'naviyatning tarkibiy qismlari bo'lgan ilmiy bilimlar, diniy e'tiqod, san'at misolida ham ko'rish mumkin. Faqat Vatanimiz emas, umumjahon madaniyati tarixidan mustahkam o'rin egallagan allomalarimiz ijodi ham shu fikrni tasdiqlaydi. Ana shunday ajdodlarimizdan biri Abu Rayhon Beruniy Xitoy va Hindiston, Yunoniston va Rim falsafasini, tabiiy fanlarini chuqur o'zlashtirgan edi. Hindistonda bo'lgan paytida u hind fani va madaniyatini o'rganar ekan, qadimgi manbalarni o'rganish uchun qadimgi hind tili-sankritni bilish lozimligini angelaydi. U sanskritni o'rganishga kirishadi va qisqa fursatda uni chuqur o'zlashtiradi. Endi qadimgi hind madaniyati va fanini asl manbalardan o'rgana boshlaydi. U shuningdek, yunon va Rim madaniyati va fanini o'rganish uchun yunon va lotin hamda qadimgi yahudiy tillarini o'zlashtirgan edi. Jahon madaniyati tarixida chuqur iz qoldirgan Abu Nasr Forobiy ham o'nlab tillarni bilgan va o'nlab xalqlar madaniyati va ma'naviyatini chuqur o'rgangan. Bunday misollarni juda ko'plab keltirish mumkin. Eng muhim jihati shundaki, o'sha buyuk ajdodlarimiz jahon xalqlari ma'naviyatini o'rganibgina qolmay, ularni chuqur tahlil qilishdi, tegishli joylarini rivojlantirib olamshumul kashfiyotlarni ochishdi. Ajdodlarimiz tarixi jahon xalqlari ma'naviyatiga hurmat bilan qarash, kerakli joylarini o'rganib, ijodiy rivojlantirish orqaligina ma'naviyat cho'qqisiga erishish mumkinligidan guvohlik beradi. Bizga ta'sir o'tkazayotgan yoki ta'sir o'tkazmoqchi bo'layotgan g'oyalarning qay birini qabul qilish va qay birini rad etish lozimligini aniqlash uchun jiddiy tahlil lozim. Shunday g'oyalar borki, ularni xalq ochiq chehra bilan qabul qiladi. Shunday g'oyalar ham borki, ularni millat ongidan qanday joy olgani sirli bo'lib qoladi. Ezgu g'oyalar milliy ma'naviyatni boyitishga, rivojlantirishga

xizmat qiladi. Bu umuminsoniy ezgu-g'oyalardir. Chunki, milliy ma'naviyatlar o'zaro ta'sir jarayonida rivojlanadi. Har qanday xalq ma'naviyati rivojiga nazar tashlansa uning boshqa xalqlar udum va an'analarini qanchalik o'zlashtirib va rivojlantirib borganini ko'rish mumkin.

O'zbek milliy ma'naviyati ham uzoq va yaqindagi qo'shnilarning ilg'or an'analarini o'zlashtirish natijasida boyib bordi. Ma'naviyatimizning rivojlanish tarixini kuzatsak, bunga yana bir bor ishonch hosil qilish mumkin. XX asr boshlaridagi o'zbek madaniyati va ma'naviyati va uning asr oxiridagi holati o'rtasida ancha jiddiy tafovut bor. Bu tafovutni adabiyot, san'at, fan, hatto oddiy yurish-turish va kiyim-kechak, turmush sohalarida ham kuzatish mumkin.

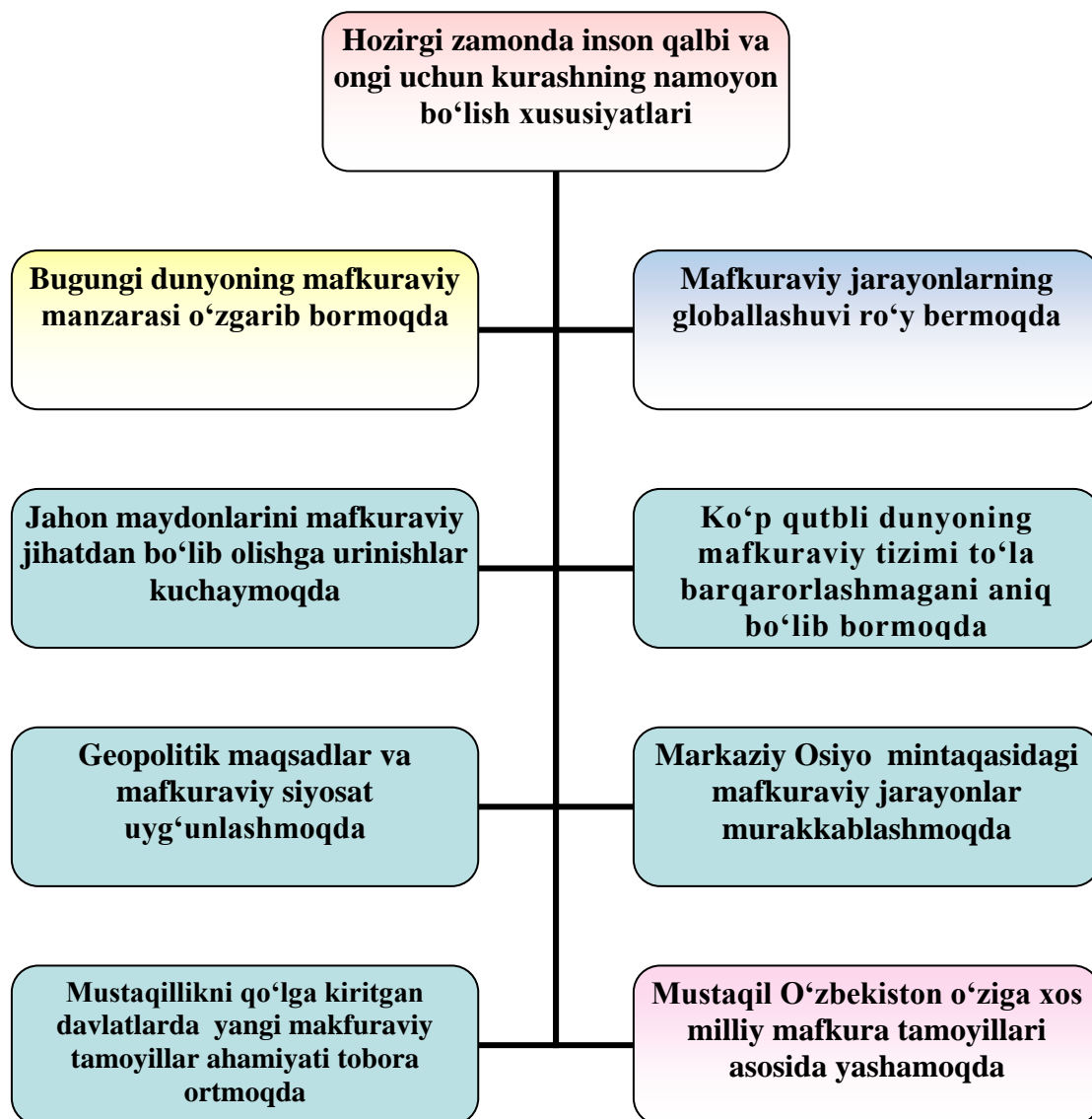
XX asr boshida o'zbek adabiyotida dramaturgiya janri hali shakllanmagan edi. Demak milliy teatr san'ati to'g'risida so'z ham yuritish mumkin emas edi. Munavvar qori Abdurashidxonov, Mahmudxo'ja Behbudiy, Fitrat singari ma'rifatparvarlarning say-harakatlari tufayli dramaturgiya shakllana boshladi va keyinroq teatr san'ati vujudga keldi. O'sha paytlarda teatr san'atini o'zbek millati uchun yot, begona g'oya deb e'lon qilganlar oz emas edi. Dramaturgiya va teatrni rad qilish faqat dahanaki tanqid bilan chegaralanmagan. San'atning bu turlarini O'zbekistonga olib kirishga harakat qilayotgan insonlarni mazax qilish, masxaralash, hatto sazoyi qilish o'zlarini milliy ma'naviyat himoyachilari, deyuvcilar tomonidan amalga oshirilgan edi. Hamma narsa uchun oliy hakam hisoblanadigan vaqt esa, teatr san'ati milliy ruhiyatimiz va ma'naviyatimizga yot, deyuvcilarning o'zlari milliy ma'naviyat rivojiga g'ov bo'lganini ko'rsatdi. Qolaversa jadidlar faoliyat ko'rsatgan davrda aholining katta qismi savodsiz bo'lgani bois ular ongiga ta'sir qilishning birdan-bir yo'li ham shu edi. Hozirgi kunda har million kishiga hisoblaganda teatrlar soni bo'yicha O'zbekiston dunyodagi eng ilg'or o'rinlardan birini egallaydi va teatr milliy ma'naviyatimizning uzviy qismiga aylangan.

Milliy kiyimlar ham milliy qadriyatlardan biri hisoblanadi. XX asr davomida ana shu qadriyatimizning ham tadrijini kuzatsak, g'aroyib hodisalarning guvohi bo'lamiz. O'tgan asr boshlarida mahalliy erkaklarning qishki kiyimi telpak yoki

etikdan iborat edi. Yozgi kiyim esa do‘ppi, ko‘ylak yoki yaktak, oq lozim va shippak yoki kavishdan iborat edi. Kiyinish madaniyati milliylik asragan holda yuksaldi. Lekin “ommaviy madaniyat” ta’siri ostida kirib kelayotgan mentalitetimizga zid bo‘lgan yengil, ochiq kiyimlarni qabul qilib bo‘lmaydi.

Tariximiz ilm-fan, din, san’at sohasida yurtimizda yetishib chiqqan allomalar butun dunyoga dong taratganidan, demakki butun dunyo ma’naviyatiga katta ta’sir o‘tkazganidan guvohlik beradi. Abu Nasr Forobiy jahon falsafasi rivojiga sezilardi hissa qo‘shgan bo‘lsa, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Zamahshariy, Xorazmiy, Mirzo Ulug‘bek singari allomalarimiz jahon fanini yangi pog‘onalarga ko‘tarishdi. Ismoil Buxoriy, at Termiziy, Moturidiy, Abduxoliq G‘ijduvoni, Bahovuddiy Naqshbandiy, Ahmad Yassaviylar esa, Hadis, kalom, fikh ilmlari va tasavvufda porloq yulduzlar hisoblanishadi. Amir Temur va Mirzo Boburning harbiy san’ati naqadar yuksakligini butun jahon e’tirof etadi.

Sho‘rolar davrida milliy qadriyatlarimizni dunyoga yoyish u yoqda tursin o‘z yurtimizda qadrlash uchun ham yo‘l berilmadi, ko‘pchilik qadriyatlarimiz esa toptaldi. Mustaqillikka erishganimizdan keyin o‘sha toptalgan qadriyatlarimizni tiklash imkoniga ega bo‘ldik. Bundan tashqari milliy qadriyatlarimizni targ‘ib qilish imkoniga ham ega bo‘ldik. O‘zbek milliy kurashini dunyoga yoyish bo‘yicha qilingan ishlar, dunyoning ko‘pchilik mamlakatlarida o‘zbek kurashi federatsiyalarining tuzilishi buning yaqqol misoli. Dunyo bugun O‘zbekistonni milliy-madaniy merosi, boy tarixi, tili, madaniyati, urf-odat va an’analarining umuminsoniy g‘oyalar bilan mujassamligi, san’at va arxitektura, fan va madaniyat sohasida erishayotgan yutuqlari orqali ham kashf etmoqda. Demak, biz globallashuv jarayonida passiv qabul qiluvchi tomongina bo‘lmay, faol targ‘ib qiluvchilarga ham aylanishimiz mumkin.

2. Jahon maydonlarini mafkuraviy bo'lib olishga urinishlar.

XX asr nihoyasiga kelib salkam yarim asr davom etgan “sovuq urush” tugadi, ikkita qarama-qarshi tizim o'rtasidagi ziddiyat o'z yakuniga yetdi. Lekin dunyo ko'pchilik kutganidek osoyishta bo'lib qolgani yo'q. Bugun ikki qutbli mafkura o'rtasida kurashga barham berilgan bo'lsada, ammo dunyoda mafkuraviy kurashlar to'xtab qolgani yo'q. Aksincha jahon maydonlarini mafkuraviy bo'lib olishga urinishlari turli yo'llar bilan sodir bo'lmoqda. Jahon geosiyosatida xalqlarni ma'naviy-mafkuraviy jihatdan tobe etishga va dunyoni shunday asosda bo'lib olishga urinishlar davom etmoqda. Buning uchun ular hozirgi zamon ommaviy axborot vositalari, ularning yutuqlaridan, hamda turli xil markazlar, ayni paytda o'zaro hamkorlikka yo'naltirilgan ijtimoiy, madaniy, iqtisodiy vositalardan

foydalanish orqali dunyoning turli hududlarida o‘zlariga mos mafkuraviy muhitni shakllantirish maqsadlarini ham ko‘zlamoda. Jahonni mafkuraviy jihatdan bo‘lib olishga urinishlar qanday kechmoqda?

Bunday urinishlardan biri buyuk davlatchilik shovinizmidir. Buyuk davlatchilik shovinizmini I.Karimov ta’kidlaganidek: “Muayyan kuchlar va davlatlar tomonidan bo‘ladigan siyosiy, mafkuraviy va iqtisodiy hukmronlik deb yoki millatlararo va davlatlararo, mintaqaviy munosabatlarda unga intilish deb ta’riflash mumkin”. Shovinizm ba’zi ko‘p sonli millatlarning nafaqat ko‘p millatli imperiya doirasida, balki uni o‘rab turgan jug‘rofiy-siyosiy makonda ham o‘zining mutlaq hukmronligini o‘rnatish uchun kurashda namoyon bo‘ladi”.¹

Ko‘rinib turibdiki, buyuk davlatchilik shovinizmi g‘ayri insoniy xarakterga ega. Zero, u o‘z mohiyatiga ko‘ra milliy tengsizlikni oqlash, targ‘ib qilish hamda himoya qilishning o‘ziga xos shaklidir. Buyuk davlatchilik shovinizmi va agressiv millatchilik taxdidlariga e’tibor beradigan bo‘lsak, birinchidan, davlatlararo va elatlararo ziddiyatlarni keltirib chiqarishga urinadi; ikkinchidan davlat suverenitetini ro‘yobga chiqarishga to‘sqinlik qiladi; uchinchidan tashqi aloqalarni cheklashga, uni teng bo‘lmagan sharoitga solishga intiladi; to‘rtinchidan, OAV orqali mafkuraviy tazyiq o‘tkazishga urinadi; beshinchidan, mintaqa mamlakatlari o‘rtasida o‘zaro ishonchsizlikni keltirib chiqaradi.

Diniy mansublik asosida bo‘lib olishga urinishlar. Inson ongi va qalbi uchun kurash keskin tus olayotgan vaqtda xilma-xil qarashlarning mafkura maydonida hukmronlik qilishga intilishi tabiiy. Bunga e’tiqod umumiyligiga asoslangan holda yakka mafkura hukmronligini ta’minlash orqali jahon maydonlarini mafkuraviy jihatdan o‘ziga qaram qilishga bo‘layotgan hatti-harakatlarni misol keltirish mumkin. Diniy ekstremizm shular jumlasidandir. Masalan, ular ijtimoiy, milliy xususiyati, qaysi davlatga mansubligidan qat’iy nazar, barcha musulmonlarning birlashuvi g‘oyasini ilgari suradilar. Ular hech qanday ma’muriy-jo‘g‘rofiy hududni tan olmaydilar, yer yuzidagi barcha mamlakatlarda yagona musulmonlik

¹ Karimov I. «O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari, taraqqiyot kafolatlari” – T.: 1997 yil, 53-bet.

birligi va ularning diniy va dunyoviy hokimiyatini o‘zida mujassamlashtirgan “xalifa” rahbarligidagi yagona musulmon davlati qurishni ko‘zlaydilar. Bu shartni bajarmoq, niyatga yetmoq uchun har qanday xunrezlikka va birodar kushlikka fatvo beradilar. Diniy ekstremizm va terrorizmning davlatimiz mustaqilligiga tahdidi quyidagilarda namoyon bo‘lmoqda. Birinchidan, ular fuqarolarning islohotchi davlatga ishonchini yo‘qotishga urinishadi; ikkinchidan, odamlarni haqiqiy va soxta dindorlik belgilari bo‘yicha bo‘lishga urinishadi; uchinchidan odamlar ongida barcha muammolarning echimi din degan tushunchani qaror toptirishga urinishadi.

Jamiyat hayotida mafkuraviy omillarning sezilarli ta’siri mavjudligini bir qarashdayoq sezish mumkin. G‘arazli geosiyosiy maqsadlarga erishish yo‘lida mafkuraviy ta’sir o‘tkazishda eng avvalo bo‘lib tashla va hukmronlik qil degan qadimiy tamoyilga amal qilishga urinishni ta’kidlash zarur.

Bu tamoyilni ro‘yobga chiqarishning birinchi yo‘li mamlakat ichida ijtimoiy parokandalikni keltirib chiqarishdir. U jamiyat hayotining ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va ma’naviy sohalarida o‘ziga xos ko‘rinishda namoyon bo‘lmoqda. Masalan, mamlakatimizga nisbatan bu usul o‘tish davridagi ijtimoiy-siyosiy qiyinchiliklarni bo‘rttirib ko‘rsatish orqali aholining mavjud holatdan noroziligini uyg‘otish, o‘z nog‘oralariga o‘ynaydigan muxolifatchi kuchlarni yuzaga keltirish yo‘li bilan siyosiy beqarorlikni keltirib chiqarishga bo‘lgan harakatlarda namoyon bo‘ldi. Bu yo‘lda diniy omildan ham foydalanishga urinishlar ham kuzatildi. Anna shuholat ham “maqsad vositani oqlaydi” degan aqidaning geostrategik manfaatlarni ro‘yobga chiqarishning asosiy qoidasiga aylanayotganini ko‘rsatadi.

“Bo‘lib tashla va hukmronlik qil” tamoyilini amalga oshirishning ikkinchi yo‘li mintaqa davlatlari o‘rtasida turli ziddiyatlarni yuzaga keltirishdir. Bu yo‘lning eng keng tarqalgan usuli go‘yoki mintaqada gegemonlikka talabgor bo‘lgan davlatning borligini asoslash, ta’bir joiz bo‘lsa, shunday davlat obrazini yaratishdir. Bunday obrazlarning yaratilishi yer yuzining turli nuqtalaridagi nizoli, kam deganda davlatlararo munosabatlarda tanglikni yuzaga keltirganligi to‘g‘risidagi misollarni keltirish mumkin. Bunday “obrazlar” yaratilishi natijasida

mamlakatlarning moddiy-moliyaviy, ma'naviy-intellektual salohiyati jamiyat taraqqiyotini ta'minlash o'rniga ana shu "obraz" ta'sirining oldini olishga yo'naltirilmoqda. Natijada ikkinchi asosiy maqsadga – muayyan davlatni zaiflashtirish orqali o'z "ittifoqchisiga" aylantirishga erishilmoqda.

"Bo'lib tashla va hukmronlik qil" tamoyilini amalga oshirishning uchinchi yo'li xalqaro maydonda muayyan mamlakat haqida noto'g'ri, noxolis tasavvurlarni shakllantirishdir. Xalqaro munosabatlar maydonidan ayrim mamlakatlarning vaqti-vaqti bilan "quvg'in" qilinib turilishi ana shunday harakatlar natijasidir.

Imtiyozli hamkorni belgilash muayyan mintaqada geostrategik manfaatlarni amalga oshirishga xizmat qiladigan yana bir tamoyildir. Albatta, muayyan sabablar, aytaylik, diniy, lisoniy birlik, madaniy yaqinlik yoki boshqa sabablarga ko'ra har bir davlat qaysidir davlat bilan imtiyozli hamkorlik qilishi mumkin. Bu tabiiy holat. Ammo gap "imtiyozli hamkor"dan mintaqa davlatlari o'rtasida ayirmachilikni shakllantirish, "nomaqbul" davlatlar imkoniyatlarini cheklash yo'lida foydalanish, shu bilan birga "hamkor" davlatning mintaqadagi boshqa davlatlardan qaysidir jihatdan ustunligini ta'minlashga qaratilgan intilishlar haqida bormoqda. Aslida u yoki bu ko'rinishdagi ustunlikni ta'minlash ham asosiy maqsad emas. Bosh maqsad – muayyan mintaqaga ta'sir o'tkazish platsdarmga ega bo'lishdir. Bunday platsdarmga ega bo'lishga intilish o'z navbatida ushbu mintaqaning geostrategik imkoniyatlari bilan belgilanadi, imtiyozli hamkorlikni belgilashda ana shunday uzoqni ko'zlovchi g'arazli geosiyosiy va geostrategik maqsadlar ham yotishi mumkinligini unutmaslik lozim. Shu nuqtai nazardan qaraganda, "imtiyozli hamkor" tamoyili "bo'lib tashla va hukmronlik qil" tamoyilining to'ldiruvchisi sifatida yuzaga chiqadi. Bunday harakatning zararli oqibatlarini Sharqiy Yevropa va Shimoliy Afrika davlatlari misolida ko'rish mumkin.

Teng huquqli va o'zaro hamkorlik tamoyiliga amal qilish – geostrategik manfaatlarni ro'yobga chiqarish va davlatlararo aloqalarni mustahkamlashning eng oqilona va to'g'ri yo'lidir. O'zbekiston o'z mustaqilligining birinchi kunlaridanoq ana shu tamoyilga amal qilib kelmoqda. Negaki, bu tamoyil geostrategik

manfaatlardagi uyg'unlikka erishish va jahon miqyosida taraqqiyotni ta'minlash omilidir.

Shunday ekan, voyaga yetayotgan yoshlarni, umuman, xalqimizni ma'naviy barkamol, irodasi baquvvat, iymoni butun, kuchli mafkuraviy himoyaga ega shaxs sifatida tarbiyalash ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot barpo etishning asosiy shartlaridan biri bo'lib qolaveradi. Zero, ularni millat, davlat, Vatan sha'ni daxlsizligi uchun istagan paytda namoyon bo'ladigan ishonchli fazilatlar bilan qurollantirish lozim.

Yangi mingyillikning boshlariga kelib vaziyat ancha o'zgardi. Geosiyosiy harakatlar payt ham, joy ham, soha ham tanlashmayapdi. Kuchlar balansidagi o'zgarishlarda ustunlikni da'vo etuvchi kuchlarning xatti-harakati, turli mintaqalardagi keskin kuchayotgan davlatlar, tashkilotlar dunyoning mafkuraviy manzarasiga keskin ta'sir etishmoqda. Bunday ko'rinishdagi voqea-hodisalarga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. Shimoliy Atlantika Shartnomasi Tashkiloti (NATO) ning hududi, ta'sir doirasi geografiasining keskin o'zgarishi. 1949 yil 4 aprelda AQSh tashabbusi bilan G'arbiy Yevropani kommunistik davlatlardan himoya qilish maqsadida tuzilgan ushbu harbiy-siyosiy blokka 12 mamlakat kirgan edi. "Sovuq urush" tugashi arafasida uning a'zolari 16 ta yetib deyarli Koreya urushini hisobga olmaganda yirik harbiy operatsiyalarda ishtirok etishmagan. Qiziq tomoni bu tashkilotning kommunistik davlatlardan keyin ta'sir zonasi oshib ketdi. Bugungi kunda uning a'zolari 28 ta, "Tinchlik yo'lida hamkorlik dasturi" doirasida 22 davlat ishtirok etadi. Iroq, Afg'oniston, Yugoslaviya, Liviya inqirozlarini hal etishda faol ishtirok etdi.

2. Sharqiy Yevropaning Polsha, Chexiya, Ruminya hududlarida AQSh ning havo hujumidan mudofa strategik tizimining barpo etilishi yo'lidagi dastlab qadamning qo'yilishi. Pentagon tomonidan bunday tizim Fors qo'ltig'ida, Yaponiyada, Janubiy Koreyada, Avstraliyada ham barpo etilishi mumkin. Bu holat jahon uzra nazoratning yangi instrumenti sifatida baholanmoqda. Va birinchi galda Rossiyaning geosiyosiy manfaatlariga to'la qarama-qarshi kelmoqda.

3. Jahon geosiyosatida, global iqtisodiyotda “Xitoy omili” ning keskin kuchayishi. Davlat vositachiligida, nazoratida amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar sabab keyingi 30-35 yil davomida iqtisodiy o‘rinish kuzatilmoqda. Yangi “jahon ustaxonasi” jahonning turli mintaqalari bilan savdo va iqtisodiy munosabatlarni chuqurlashtirib bormoqda. Xalqaro maydonda iqtisodiy hayotning barcha muhim yo‘nalishlarida “tinch intervensiya” amalga oshirilmoqda.

4. Yaqin Sharq, Shimoliy Afrika, Sharqiy Yevropadagi konfliktlar, urushlar, harbiy-siyosiy inqirozlar xalqaro maydondagi harbiy-siyosiy vaziyatni, geosiyosiy manzarani keskin o‘zgarishiga olib kelmoqda. Iroqda 1990-1991 yillardagi, 2000-2011 yillardagi urush mamlakatni vayronaga aylantirdi. Iroq hududi 435 052 km/kv (dunyoda 57-o‘rin), aholisi 36 milliondan ortiq (39-o‘rin), neft-gaz zahiralarini bo‘yicha kuchli beshlikka kiradi. Lekin urush mamlakatning mintaqadagi mavqeiga keskin putur yetdi. Saddam Huseyn hokimiyatdan chetlashtirilganidan keyin navbatdagi parchalanish boshlandi. Mamlakat Shialar, Sunniylar va Kurdlar o‘rnatilganida bo‘linib ketish arafasida turibdi. Shunday manzarani Liviya misolida ko‘rish mumkin. Qirol Idris I davrida AQSh va Buyuk Britaniya Liviyaning Shimoliy Afrikadagi tayanch nuqtaga aylantirishgan. Harbiylar Kaddafi boshchiligida AQSh va Angliya bazalariga chek qo‘yishdi. Monarxiya tugatildi. Liviya 1 759 540 km/kv (16-o‘rin), aholisi 7.7 milliondan ortiq. Neft va gaz zahiralariga boy bu mamlakatda AQSh va G‘arbiy Yevropa fuqarolar urushini keltirib chiqarishdi. Kaddafi o‘limidan keyin mamlakatda xaos boshlandi. Boshlanib ketgan fuqarolar urushi, hokimiyat talashayotgan tomonlarning bahslarining keti ko‘rinmayapdi. Shunday holat Sharqiy Yevropada ham kuzatildi. Ukrainaning Yevropaga integratsiyasi sabab mamlakatda fuqarolar urushi kelib chiqdi. Mintaqada Ye I va Rossiya o‘z geosiyosiy manfaatlarini ko‘zlab faoliyat yuritishi vaziyatni chigallashtirib yubordi.

5. O‘rta Sharqda Afg‘onistonda, Fors ko‘rfazida vaziyat chigallashmoqda. NATO qo‘shinlarining o‘n uch yillik xatti-harakatlari Afg‘oniston tuprog‘ida tinchlik qaror toptira olmadi. Hududda qurol kuchi bilan tartib o‘rnatib bo‘lmasligi

hammaga ayon bo'ldi. Aysaf kuchlari chiqib ketganidan keyin vaziyat yanada chigallashishi ehtimoldan xoli emas.

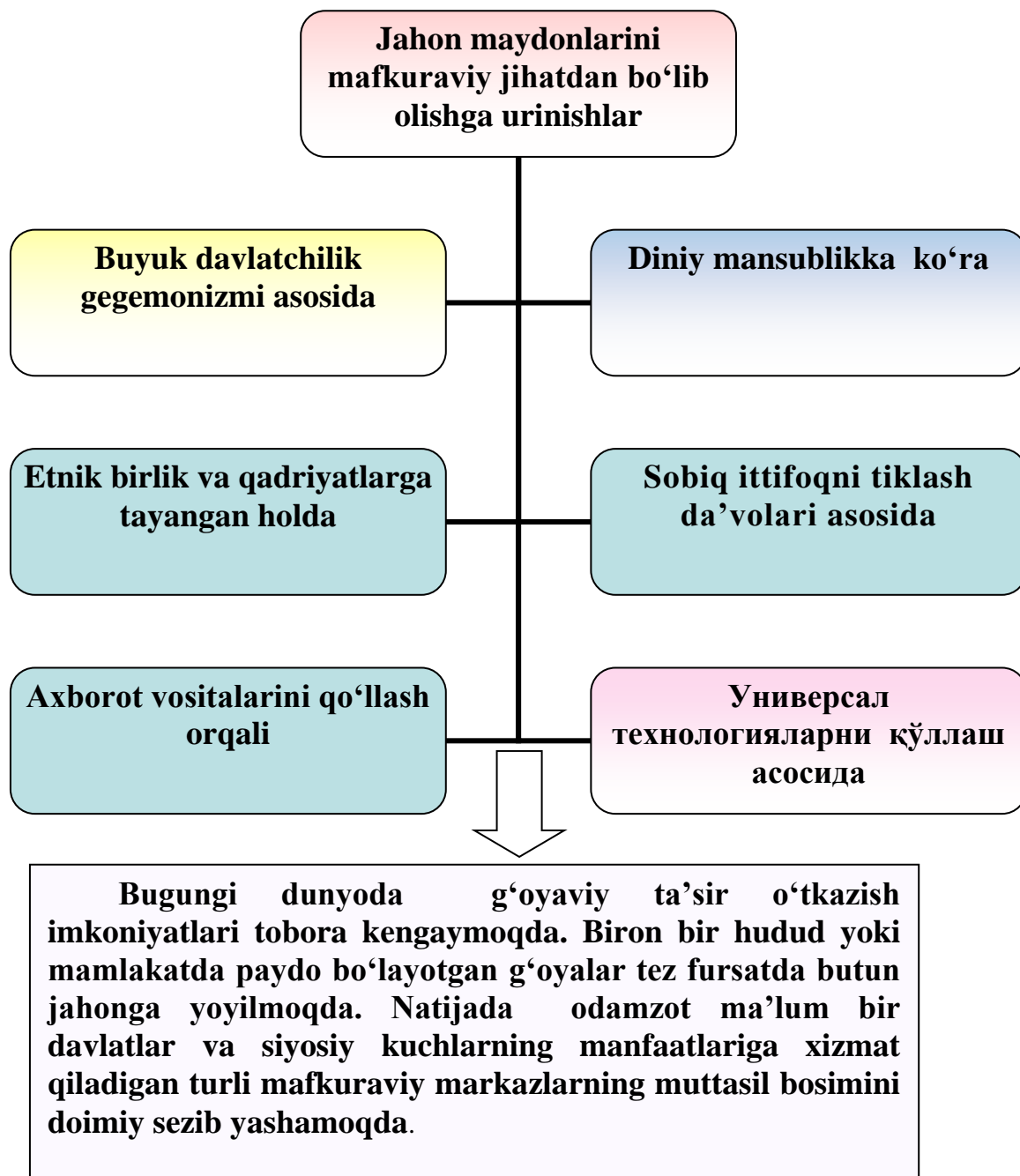
6. Osiyo-Tinch okeani mintaqasidagi vaziyat. Koreya yarim orolida harbiy-siyosiy kelishmovchiliklar o'z yechimini topmadi. KHDR ning o'z harbiy salohiyatini oshirishga intilishi (atom sinovlari) vaziyatni chigallashtirmoqda. Shuningdek Xitoy-Tayvan munosabatlari o'z yechimini topmadi.

7. Xalqaro maydonda terrorizm, jangari ayirmachilik, dengiz qaroqchiligining kuchayishi yuz bermoqda.

Dunyoning mafkuraviy manzarasi tahlil ostiga olingan adabiyotlar, chiqishlar, OAV xabarlarini tahlil qilganda quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

Birinchidan, jahon hamjamiyati yangi ming yillik arafasida kuchlar balansiga, atom quroliga tayangan bipolyar tizimdan voz kechsada, AQSh va NATO yetakchiligida bir qutbli dunyo undani jobiy bo'lib chiqmadi. O'z liderligini turli vositalar bilan yanada mustahkamlashga intilishi AQSh ning ko'p qutbli dunyo tarafdori emasligini yaqqol ko'rsatadi. ShhT, BRIKS, Yei, Osiyo va Lotin Amerikasida yangi liderlar paydo bo'lishi ko'p qutbli dunyo shakllanishini ko'rsatmoqda.

Ikkinchidan G'arb arab davlatlari ustidan o'z nazoratini kuchaytirmoqda. Bu yo'lda ular zaruriyat tug'ilsa islom fundamentalistlarini ham qo'llab-quvvatlashmoqda. Bu "hisobli muhabbat" qancha davom etishi noaniq. Negaki G'arb davlatlari bu yo'sindagi siyosati eskirdi.

Ana shunday sharoitda milliy istiqlol g'oyasini egallash orqaligina bunday mafkuraviy maydonlarda olib borilayotgan kurashlar mohiyatini to'g'ri tushunish va oldini olish mumkin.

3. Markaziy Osiyo mintaqasidagi mafkuraviy jarayonlar

Yangi ming yillik intihosida dunyo xaritasida yangi mustaqil davlatlar paydo bo'ldi. Bu davlatlar mustabit tizimdan voz kechib mustaqil rivojlanish va ijtimoiy munosabatlarni yangilash yo'liga qadam qo'ydi. Ular jahon miqyosida o'z mavqeini mustahkamlashga intilmoqda. Bu davlatlar oldida sobiq ittifoqdan qolgan muvaffaqiyatsiz, chippakka chiqqan tarixiy tajribaning fojiali oqibatlarini tezda bartaraf etish vazifasi turibdi. Ular zamonaviy bozor iqtisodiyotiga ega bo'lgan, munosib turmush kechirishni ta'minlay oladigan, insonning huquq va erkinliklarini himoya qila oladigan chinakam demokratik jamiyat qurishdek murakkab vazifani hal etishi zarur. Yurtboshimiz ta'kidlaganidek yangi asr O'zbekiston aholisi uchun qanday keladi? O'zimiz uchun tanlab olgan islohotlar va yangilanish yo'li o'ta murakkab yo'l ekanligini angelayapmizmi? Bu yo'lda qanday muammolar, qiyinchiliklar, sinovlarga duch kelishimiz mumkinligini yetarli darajada aniq tasavvur qilyapmizmi?

Eng avvalo, odamlarning mana shu boy zaminda munosib hayot kechirishlarini ta'minlashga qaratilgan maqsad va vazifalarni qay darajada ro'yobga chiqara olamiz? Eng murakkab savollardan biri shuki, bizdagi barqarorlik va xavfsizlik yo'lida tahdid bo'lib turgan muammolarni anglab yetyapmizmi?

Xavfsizligimizga tahdid bo'lib turgan muammolarga nimani qarshi qo'ya olamiz? Jamiyatimiz to'xtovsiz va barqaror rivojlanishiga, biz istiqomat qilayotgan mintaqada jo'g'rofiy-siyosiy muvozanat saqlanishiga nimalar kafolat bo'la oladi?

Mamlakatimiz yangi ming yillikda mustahkam, og'ishmay va barqaror rivojlanishni kafolatlaydigan qanday imkoniyatlarga ega? Jahonning barcha mamlakatlari bilan o'zaro manfaatli, har tomonlama keng hamkorlik qilish uchun nimalarni taklif eta olamiz?⁷

Salkam yarim asr hukm surgan totalitar tuzum yemirilgach dunyoning qutblarga bo'linishi barham topdi. Lekin shu tufayli u xavfsizroq, barqarorroq,

⁷ Qarang: Karimov I. «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari, taraqqiyot kafolatlari» – T.: 1997 yil, 6-7 betlar.

sobit qadamroq bo‘lib qolgani yo‘q. Keyingi yillarda butun dunyo miqyosida va mintaqalar darajasida vujudga kelayotgan tashqi munosabatlarni tanqidiy tahlil qilish quyidagi xulosalarni ilgari surishga asos bo‘ladi:

Bir qancha mamlakatlarda keskin siyosiy kurash borayotgan bir vaqtda demokratiya asoslarining ba‘zan qiyinchilik bilan qaror topayotgani;

Milliy o‘zlikni anglashning faol jonlanishi hamda millatlar va ayrim elatlarning o‘z taqdirini o‘zi belgilashga intilishi;

Etnik va millatlararo ziddiyatlarning saqlanib qolayotganligi;

Qotib qolgan mafkuraviy aqidalarning qadrsizlanishi hamda siyosiy va diniy ekstremizmning turli shakllari kuchayib borayotganligi;

Dunyoning katta qismida iqtisodi zaif, aholisi qashshoq yashayotgan mamlakatlar saqlanib qolayotganligi;

Mamlakatlar, xalqlar o‘rtasida, bir mamlakatichida esa ayrim ijtimoiy guruhlar o‘rtasida iqtisodiy va ijtimoiy tabaqalanish kuchayib borayotganligi.

Markaziy Osiyoda umumiy xavfsizlikni ta‘minlash va muvozanatga erishish, umumiy manfaatlarni hisobga olgan holda tashqi siyosat olib borish, milliy va mintaqaviy taraqqiyot istiqbolini uyg‘un holda ko‘rish, yangi mustaqil davlatlarning xavfsizligi va barqaror rivojlanish muammolarini keng tahlil qilish ulkan ahamiyat kasb etmoqda. Xalqaro maydondagi vaziyat va kuchlar nisbati shiddatli o‘zgarib bormoqda. Bu esa hozirgi kunda davlatlar va xalqlarning barqarorligini ta‘minlash uchun yangicha yondashuvlarni izlab topishni, xavfsizlikning yangicha modellarini ishlab chiqishni tobora qattiq talab qilmoqda. “O‘tgan yillarning mantiqiy bizni hozirgi kunda uchta asosiy savolga murojaat qilishga undamoqda. O‘zbekistonning kelajagi ana shu savollarga qanday javob berishimizga bog‘liq. Bular quyidagilardir: xavfsizlikni qanday saqlab qolish lozim? Barqarorlikni qanday ta‘minlash darkor? Taraqqiyot yo‘lidan sobit qadam rivojlanishga nimalar hisobiga erishish mumkin?”⁸.

⁸ Karimov I.A. O‘zbekiston XXI asr bo‘lag‘asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. – T.: O‘zbekiston, 1997 yil, 7-bet.

Bugun O'zbekiston tabiiy – geografik jihatdan juda boy tabiiy-xom ashyo zaxiralari, cheksiz bozor va sarmoya sarflanadigan sohada joylashgan. Shuningdek, mamlakatimiz g'oya faqat aql-zakovat, ma'naviy va madaniy imkoniyatlarga ega. Bularning barchasi dunyoda yangi siyosiy va iqtisodiy tartib faol shakllanib borayotgan bir sharoitda, yurtimizning noyob jo'g'rofiy o'rni bilan qo'shilgan holda juda katta jo'g'rofiy-siyosiy va jo'g'rofiy-strategik qiziqish uyg'otadi. Dunyoda yangi siyosiy va iqtisodiy tartib shakllanishiga avvalo rivojlangan mamlakatlarda sanoatning keskin yangi sur'atlar bilan, yangi texnologiyalar asosida izchil rivojlanishi nitajasi o'laroq tabiiy zahiralarga ehtiyojning keskin ortishi bilan izohlanadi. Sanoatning yangi sur'atlar bilan keskin o'sishi sifatli xom-ashyoni, yuksak texnologiyalarni, yangi bozorlarni, shuningdek arzon ishchi kuchi, investitsiya bop o'lkalarni taqozo etadi. Jahonning aksariyat rivojlangan mamlakatlari (G'arbiy Yevropa) bo'lib o'tgan ikkita jahon urishida o'zining xom-ashyo zahiralari deyarli tugatishdi. Shuningdek, energetika zahiralari tugab borishi global muaamoga aylanganligini e'tiborga oladigan bo'lsak o'lkaga bo'lgan qiziqish yanad aortishi turgan gap.

Jahon maydonida kuchlar nisbati ko'p jihatdan Markaziy Osiyodagi yangi mustaqil davlatlar qaysi yo'ldan borishlariga bog'liq. Ana shuni tushunish O'zbekiston Respublikasining va butun Markaziy Osiyoning taqdiri va rivojlanish istiqbollari hususidagi tadqiqotlarning, izlanishlarning tayanch nuqtasi bo'lib qolishi kerak. Bunday farazlar va tahliliy materiallarning har qaysisi, albatta, hurmat bilan munosabatda bo'lishga sazovor. Shunisi aniqki, barqarorlik va jo'g'rofiy-siyosiy muvozanat saqlanib qolgan sharoitdagina bu mintaqa jo'shqin va sobitqadam rivojlanadi, jahon hamjamiyati uchun munosib sherik bo'la oladi. Markaziy Osiyo mintaqasida turli siyosiy, iqtisodiy, harbiy, transportga va ekologiyaga oid muammolar to'planib qolgan.

O'zbekiston uchun, Markaziy Osiyo rivoji uchun g'ov bo'layotgan omillar tahlil etilganida quyidagilarni keltirish mumkin:

Birinchi, "Sovuq urush" barham topganidan keyin yalpi xavfsizlikka asosiy tahdidni geosiyosiy ustunlikka intilishlar, etnik, mintaqaviy, mahalliy

mojarolar va davlatlar ichidagi jangari separatizm solmoqda. Sharqiy Yevropa, Shimoliy Afrika, Old Osiyo, Bolqon, Kavkaz va boshqa hududlar bunga misol bo'la oladi.

Ikkinchidan, O'zbekiston o'zining jo'g'rofiy-siyosiy holati jihatidan kollektiv xavfsizlik tizimi izchil yo'lga qo'yilmagan mintaqada joylashgan. O'zbekiston amalda Fors ko'rfazi, Kaspiy dengizi havzasining neft va gazga juda boy konlari joylashgan yarim halqaning strategik markazidir. Ya'ni, bu yarim halqa atrofida butun dunyoda energiya taqchilligi sharoitida yaqin yillarda Yevropa, Xitoy, Sharqiy Osiyo va jahon kelajagi uchun hal qiluvchi rol o'ynaydigan energiya zaxiralari mavjud. Yana bir tahdid manbai shu bilan bog'liqlik, O'zbekistonni etnik, demografik, iqtisodiy va boshqa muammolar yuki ostida qolgan mamlakatlar qurshab turibdi. Buning ustiga, yurtimiz mintaqadagi diniy ekstremizm, etnik muhosasizlik, narkobiznes va har xil tashqi kuchlar tomonidan rag'batlantirib kelinayotgan, ichki mojaro avj olgan Afg'oniston kabi beqarorlik o'chog'I bilan chegaradosh. Oldiniga SSSR, keyin AQSh yetakchiligida NATO qo'shinlari mamlakatda tinchlik qaror toptira olmadi.

Uchinchidan, Global masshtabga ega bo'lgan ekologik muammolar. Bular ichidagi eng dahshatlisi Orol dengizi bo'yidagi halokatdir. Bir avlodning ko'z o'ngida dengizning yo'q bo'lishini insoniyat guvohi bo'lmagan. Orol dengizi falokati ham jahon miqyosidagi ulkan muammodir. U dunyodagi ancha mamlakatlar aholisining manfaatlariga daxldor bo'lib, ko'plab millatlarning avlodlari uchun halokatli oqibatlariga olib kelishi mumkin.

Suvdan ratsional foydalanmaslik, reja ketidan quvish, rivojlanishning ekstensiv yo'li dengizni shu kuyga soldi. Bundan tashqari yerning sho'rlanganligi, cheklanganligi, suvning sho'rlanganligi, cheklanganligi muammolari ham o'z yechimini kutmoqda. Shunday bir sharoitda qaysidir markazlar Rog'un va Qambarota GES larini qurish masalasini ilgari surishmoqda.

To'rtinchidan, Mintaqaviy nizolar ko'pincha terrorizm va zo'ravonlik, narkobiznes va qurol-yarog' bilan qonunsiz savdo qilish, inson huquqlarini ommaviy suratda poymol etish kabi xavfli tahdidlarning doimiy manbaiga aylanib

bormoqda. Bunday hodisalar davlat chegaralarini tan olmaydi. Terrorizm bir mamlakatning muammosi emas. U boy davlatlarga ham, kuchli davlatlarga ham, demokratiya rivojlangan mamlakatlarga ham, rivojlanish yo‘liga endi kirgan mamlakatlarga birdek chang soladi. Markaziy Osiyoda terroristik harakatlarning paydo bo‘lishi ham ichki, ham tashqi omillar bilan bog‘liq.

Beshinchidan, Geosiyosiy raqobat. Ma’lumki hududimizdan qadimdan buyuk ipak yo‘li o‘tgan. U doimo Sharq va G‘arbni bog‘lab turgan. Bugungi kunda katta ishlab chiqarish salohiyatiga ega bo‘lgan Xitoyni tabiiy zahiraga boy bo‘lgan Fors ko‘rfazi va Old Osiyo bilan, Hindistonni Rossiya va Sharqiy Yevropa bilan bog‘laydigan transport kommunikatsiyasini Markaziy Osiyosiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Bu rejaning amalga oshishidan manfaatdorlar bilan bir qatorda amalga oshishidan manfaatdor bo‘lmaydigan kuchlar ham topiladi. Mintaqada o‘z ta’sir doirasini o‘rnatish uchun “Yangi katta o‘yin” boshlandi.

Oltinchidan, harbiy raqobat va ommaviy qirg‘in qurollari. Afg‘onistonga tinchlik o‘rnatish maqsadida kirgan har qanday kuchga nisbatan muxolifat topilmoqda. Qolaversa, Hindiston va Pokiston o‘rtasidagi, Eron va G‘arb o‘rtasidagi munosabatlarga ham xavas qilib bo‘lmaydi. Shu bilan birga Markaziy Osiyoni qurshab turgan Rossiya, Xitoy, Pokiston, Hindiston, Eron kabi davlatlarning barchasi yadro quroliga ega.

Biz mavjud real xavf-xatarlarga jiddiy qarashimiz zarur. Ayni vaqtda imkoniyatlarimizni, ta’bir joiz bo‘lsa, jozibali jihatlarimiz va afzal tomonlarimizni ham bilamiz. Bizning mineral-xom ashyo, insoniy va ishlab chiqarish zaxiralarimiz ichki barqarorligimizning va xalqaro nufuzimizning mustahkam kafolati bo‘lib xizmat qiladi. Mamlakatimiz XXI asrda jahon iqtisodiyoti, madaniyati va siyosatida munosib o‘rin olish uchun tarixiy imkoniyatlarga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

Rahbariy adabiyotlar:

1. Karimov I. A. O‘zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. Asarlar, 1-jild. –T.: «O‘zbekiston», 1996.
2. Karimov I. A. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. Asarlar, 2-jild. –T.: «O‘zbekiston», 1996.
3. Karimov I. A. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. Asarlar, 3-jild. –T.: «O‘zbekiston», 1996.
4. Karimov I. A. Havfsizlik va barqaror taraqqiyot yo‘lida. Asarlar, 6-jild. –T.: «O‘zbekiston», 1998.
5. Karimov I. A. Xavfsizlik va tinchlik uchun kurashmoq kerak. Asarlar, 10-jild. –T.: «O‘zbekiston», 2002.
6. Karimov I. A. O‘zbek xalqi hech qachon, hech kimga qaram bo‘lmaydi. Asarlar, 13-jild. –T.:«O‘zbekiston», 2005.
7. Karimov I. A. Yuksak ma‘naviyatg‘ yengilmas kuch. –T.:«Ma‘naviyat», 2008.

O‘zbekiston Respublikasining qonunlari:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. –T.: «O‘zbekiston», 2014.
2. O‘zbekiston Respublikasining «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida» (Yangi tahrirda) gi Qonuni. –T.: «Adolat», 1998.
3. O‘zbekiston Respublikasining «Ta‘lim to‘g‘risida»gi Qonuni. 1997 yil 29 avgust. /«Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori». –T.: «Sharq», 1998.
4. O‘zbekiston Respublikasining «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to‘g‘risida» gi Qonuni.1997 yil 29 avgust. / «Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori». –T.: «Sharq», 1998.

Asosiy va qo'shimcha adabiyotlar:

1. Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil Al-Buxoriy. Hadis. 1-4-tomlar. Qomuslar bosh tahririyati.
2. Azizxo'jaev A. Davlatchilik va ma'naviyat. Toshkent, 1997.
3. Alisher Navoiy. Mahbubul-qulub. Asarlar, 13-jild, Toshkent, 1966.
4. Demokratiya – murakkab jarayon. «Fan va turmush». 1991, 11-son.
5. Jalolov A. Mustaqillik mas'uliyati. Toshkent, 1994.
6. Jumaboev Y.J. Tadbirkorlik va ma'naviy kamolot. «Iqtisod va hisobot», 1996, 3-son.
7. Jumaboev Y.J. Hayot mazmuni va komil inson muammosi. Toshkent, 1997.
8. Imomnazarov M. Milliy ma'naviyatimiz nazariyasiga chizgilar. Toshkent, «Sharq», 1998.
9. Imomnazarov M., Eshmuhamedova M. Milliy ma'naviyatimiz asoslari. – Toshkent, Toshkent Islom universiteti, 2001.
10. Mustaqillik: izohli ilmiy-ommabop lug'at. Toshkent, «Sharq», 1998.
11. Muhitdinov N.A. Ma'naviyatimiz sayqal topib bormoqda. «O'zbekiston ovozi», 1994, 2 mart.
12. Musurmonova O. O'quvchilar ma'naviy madaniyatini shakllantirish. Toshkent, 1993.
13. Musurmonova O. Ma'naviy qadriyatlar – sog'lom avlodni tarbiyalash vositasi. Toshkent, 1995.
14. Musurmonova O. Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. Toshkent, 1996.
15. Norboy Ortiqov. Ma'naviyat: milliy va umuminsoniy qadriyatlar. Toshkent. «O'zbekiston», 1997.
16. Norboy Ortiqov. Yosh avlodni muqaddas g'oyalar ruhida tarbiyalash boyicha tavsiyalar. Toshkent, 1995.
17. Ma'naviyat – mas'ullik. Toshkent, 1996.
18. Ma'naviyatning oydin yo'li. Toshkent, 1996.
19. Oripov M.K. Poklik va komillik ramzi. Toshkent, «Yosh kuch», 1994, №1.

20. Otamurotov S., Bahronov J. Milliy o'zlikni anglash - o'tish davri siyosatining ustuvor yo'nalishi. «Xalq so'zi», 1995, 6 may.
21. Ochilov S. Mustaqillik ma'naviyati va tarbiya asoslari. 1997.
22. Saifnazarov I. Bozor iqtisodiyoti va shaxs kamoloti. Toshkent, 1996.
23. Tulenov J., G'afurov Z. Mustaqillik va milliy tiklanish. Toshkent, 1995.
24. Usmonov K., G'aniev D. O'zbekiston mustaqil taraqqiyot yo'lida. Toshkent, «O'zbekiston», 1994.
25. Xo'jamurodov N. Ma'naviy qadriyatlar va milliy o'zligini anglash. Toshkent, 1991.
26. Yusupov E. Ma'naviyat mezonlariga yangicha yondashuv. «O'zbekiston ovozi», 1995, 22 aprel.
27. Yusupov E. Inson kamolotining ma'naviy asoslari. Toshkent, «Universitet», 1998.
28. O'zbekiston Respublikasi: mustaqil davlatning bunyod bo'lishi. Toshkent, 1992.

Elektron ta'lim resurslari:

1. www.tdpu.uz
2. www.Ziyonet.uz
3. www.edu.uz
4. www.ma'naviyat.uz
5. www.google.uz
6. www.gov.uz.